

ס י מ ן ג

שייכות קילוף למלאכת דש

א

הצורך להבחין בין הגדרות מלאכת דש ומלאכת בורר

במלאכת דש ובמלאכת בורר יש צד שווה, שבשתייהן נעשית הפרדה בין אוכל לפסולת. הגדרת ההבדל בין המלאכות חשובה מאד, שכן ישנם דינים מסוימים השייכים במלאכה זו ואינם שייכים במלאכה זו, וצריך לדעת מתי מתקיימת כל מלאכה כדי לדעת האם אותם דינים מתקיימים במעשה זה אם לאו. ולאידך גיסא, חידושי דינים שמצאנו בגמרא ובפוסקים שנאמרו במקרים מסוימים, אמורים ללמד על עיקרון כללי במלאכות שאליהן שייכים המקרים הללו. וקביעת מהות המלאכה אמורה לקבוע האם הדין המחודש אמור במלאכה האחת או בחברתה.

מה"ח מבואר שקילוף קליפה אינו מלאכת בורר אלא דש

והנה, הר"ח (שבת עד ע"א) כתב: "הדש הוא המפרק הפסולת המחוברת באוכל (ומכילה) [ומכילה] לברירה או כברה [בזרייה] או בהרקדה. המנפץ נופץ עפרורית מן האוכל וכו'. נמצא זורה והבורר והמרקד כולן מעבירים פסולת המעורבת באוכל ואינה מחוברת, ואינה כגון קליפה שצריכה פירוק או כגון עפרורית שצריך ניפוץ, אלא מעורבת בלבד", עכ"ל. ומבואר להדיא בדבריו שאין איסור ברירה על הסרת קליפה מן האוכל, כיון שהיא מחוברת בו. ורק כאשר הפסולת מעורבת באוכל, והוא מפריד את הפסולת מן האוכל, אזי שייך איסור ברירה. ונראה שבאומרו "המעורבת באוכל ואינה מחוברת", הוא בא למעט שאם היא גם מחוברת - כבר אין בה איסור בורר. ולפי זה כוונת דבריו בסופם: "אלא מעורבת בלבד" היא, שרק כשהזיקה שבין הפסולת לאוכל היא בעירוב ולא בחיבור אזי חל איסור בורר. וממילא במקרה של ניקור חלב מהבשר וכדומה לא יהיה איסור בורר, כיון שהפסולת הזו אינה רק מעורבת אלא גם מחוברת.

ואמנם, יש אפשרות להבין בדברי הר"ח שהוא בא רק לאפוקי מהמציאויות שעליהן הוא מדבר מיד לאחר מכן, דהיינו פירוק קליפה וניפוץ עפרורית. והיינו משום שקודם לכן הוא דיבר על שתי המלאכות הללו, ולכן "נמצא זורה" וכו' הוא רק במקרה שאינו המציאויות שאותן הסברנו קודם לכן, השייכות למלאכת דש ולא למלאכת בורר. וכוונתו במילים "ואינה מחוברת" איננה להגדיר הגדרה עקרונית במלאכת בורר, ואין הוא בא לומר שכל אימת שהפסולת מחוברת לאוכל לא שייכת למלאכת בורר, אלא הדבר נכון רק במקרים המסוימים שאליהם הוא התייחס, דכל עוד הקליפה תהיה מחוברת והעפרורית תהיה בתוך האוכל, לא תהיה בכך מלאכת בורר. ולכן אין לדייק מכך שבכל מקרה שהפסולת מחוברת לאוכל, אין איסור בורר. ולפי זה במציאות של ניקור חלב וכדומה, שאינו בכגון של פירוק קליפה או של ניפוץ עפרורית, יש כבר מקום לחייב משום בורר.

אמנם נראה שיש להכריע כפי האפשרות הראשונה. והיינו משום שהר"ח מונה את שלוש המלאכות, ואין הוא מתייחס לבורר בלבד. ואם כל כוונתו היתה רק לאפוקי מהמקרים המסוימים הללו, לא היה לו להזכיר את המלאכות האחרות. וגם הניסוח המוחלט "נמצא זורה והבורר" וכו', מלמד שהוא בא לקבוע גדר עקרוני במלאכות הללו. וכן נראה מהלשון "ואינה כגון קליפה" וכו', דהיינו שהמקרים של קליפה ועפרורית הם רק דוגמאות בעלמא, אבל העיקרון מתיישם לאו דוקא במקרים אלה.

ולפי זה מפורש יוצא מפי הר"ח שאין מקום לחייב על מלאכת בורר כשהפסולת מחוברת לאוכל. ויש לכך נפקא מינה גם בפירוק הבשר מעצמות הדגים, וכן מסילוק גרעיני אבטיח, שלא יהיה שייך בזה מלאכת בורר כלל. וכן מבואר בדבריו בהמשך (עד ע"ב): "דקדק הקנים - חייב משום טוחן וכו', קילפם - חייב משום דש, השליך קליפיהם וקנים שאין ראויין למלאכה - חייב משום בורר". ומבואר שבעצם הקילוף אין עוברים על מלאכת בורר אלא על מלאכת דש¹.

כן משמע מהרמב"ם ומעוד ראשונים

וכן דייקו האחרונים מלשון הרמב"ם שכתב (הל' שבת פ"ח ה"ג): "היו לפניו שני מיני אוכלין מעורבים, בורר אחד" וכו', ומשמע מכך שהם צריכים להיות מעורבים

1. ולקמן יתבאר בע"ה שהחוב אינו על כל קילוף, אלא רק על קילוף שנעשה על ידי לחיצה והידוק הגורמים ליציאת התוך מן הקליפה.

זה עם זה. וכל עוד הם רק סמוכים, אבל הם נפרדים ומבוררים זה מזה, אין בכך איסור בורר. וכיון שקליפה עומדת קבועה במקומה, ומיקומה הוא מחוץ לפרי עצמו, אין בהסרתה משום איסור ברירה. וכן דייק המנוחת אהבה (פ"ז הע' 39) מלשון המאירי (שבת שם) והיראים (סי' רעד) והעתים (הל' שבת סי' רכה), והערך (ערך זר), ושכן מוכח מהלשון "אוכל מתוך פסולת ופסולת מתוך אוכל"².

כך נראה גם בסברה

ובאמת נראה, שאם היה שייך איסור בורר בקילוף - היה צריך לחייב משום בורר גם בגוזז וגם במפשיט וגם במגרר ראשי כלונסאות וגם בממחק וגם במכבס שמסיר לכלוך מהבגד וגם במכה בפטיש המסיר אקופי דגלימי מעל בגדו ואולי גם בקוצר ובשוחט. ובכל הנהו לא ראינו בגמרא ובראשונים שחייבו משום כך. ועל כרחק שהוא משום שכאשר הדבר קבוע במקומו, ומקומו מופרד ועומד מחוץ למקומו של הדבר השני, אין בכך סרך בורר כלל.

ב

דברי הירושלמי בעניין שחיקת שומים והבאתם להלכה על ידי הפוסקים

והנה, איתא בירושלמי (פ"ז ה"ב): "ההן דשחק תומא, כד מפרך ברישייא משום דש, כד מבחר בקלופייתה³ משום בורר, כד שחיק במדוכתה משום טוחן" וכו', ע"כ. והבית יוסף (סוף סי' שכא) הביא את הירושלמי הנ"ל והוסיף שם וז"ל: "וכתבו סמ"ג וסמ"ק והתרומה, דאפילו הכי אין לאסור לקלוף שומים ובצלים לאכול לאלתר, דההוא דירושלמי לא מיירי בקולף לאכול לאלתר אלא בקולף להניח כמו שפר"ח, וכן כתבו הגהות [בפרק כב]. ורבינו ירוחם כתב [בחלק ח] שמה שאסר בירושלמי להסיר קליפתו - דוקא כדי לשחקו, אבל אם מסיר לו הקליפה כדי לאכול כך - מותר. וכן הדין בבצלים קטנים. וכן כתב בעל התרומה כדי לאכול מיד מותר. ורבינו פרץ כתב דוקא מעט מעט, אבל לקלוף קיבוץ גדול יחד נראה כבורר

2. אמנם מה שדייק שם מעצם המושג "בורר", נראה שאינו מוכרח, דיתכן שהברירה תתייחס לעצם הבחירה מתוך האחרים, וכגון "זה בורר לו אחד".

3. כן הוא בכ"י ליידין (שממנו הודפס הדפוס הראשון) ובראשונים. בדפוסים המאוחרים: כד מברר בקליפיתיה.

ואסור, עכ"ל רבינו ירוחם", עכ"ל הב"י. והרמ"א (סוף הסי' שם) פסק את דברי הראשונים הנ"ל להלכה וז"ל: "אסור לקלוף שומים ובצלים כשקולף להניח, אבל לאכול לאלתר שרי, וע"ל [סי' שיט"ז], עכ"ל.

המג"א הבין שקילוף אסור מצד בורר ואחריו נמשכו רוב ככל האחרונים

והמגן אברהם (שם סק"ל) כתב וז"ל: "אסור לקלוף - משום בורר, וא"כ אף תפוחים אסור לקלוף להניח, כמ"ש סי' שי"ט (ס"ג)", עכ"ל. וכ"כ המשנה ברורה (שם סקפ"ג) וז"ל: "לקלוף וכו'. משום בורר; וכשם שבבורר מקילינן לעיל כשבורר אוכל מן הפסולת והוא סמוך לסעודה, כן ה"ה בזה", עכ"ל. ובהמשך (סקפ"ד) כתב: "שומים ובצלים - וה"ה תפוחים ואגוזים ושקדים וכיוצא בזה", עכ"ל. וכדעת המג"א הנ"ל כתבו רוב ככל האחרונים. ומכך שהאיסור הוא מצד בורר, הגיעו למסקנה שכל קילוף שאינו לאלתר אסור. ובאו גם לחלק בין קליפה שדבוקה מאד ובין קליפה שאינה דבוקה כל כך, וכן חילקו בין קליפה שראויה להיאכל על ידי הדחק ובין קליפה שאינה ראויה, ובין קילוף במקלף לקילוף בידו.

תמיהת הביאור הלכה מדוע הותר לקלוף ותירוצו

ובביאור הלכה (שם ד"ה לקלוף) כתב וז"ל: "ולכאורה יש לדקדק, דכיון דקולף בכלל בורר הוא, ליתסר אפילו לאכול לאלתר; דהא מי שקולף תפוחים ושומים ובצלים נוטל הפסולת ומניח האוכל, וכבר נתבאר לעיל [בסימן שיט] דפסולת מתוך אוכל אפילו לאלתר חייב". ויעו"ש שחידש בשם המאמר מרדכי: "דכיון דאי אפשר בענין אחר ודרך אכילתו בכך, לא מיקרי פסולת מתוך אוכל, שאינו אלא לאכול התוך, וכל שהוא לאלתר שרי. אבל להניח אסור, דלא עדיף מאוכל מתוך פסולת", עכ"ל. וכן כתב החזון איש (סי' נד סק"ב).

קשיים גדולים בתירוצו ובהבנת האחרונים הנ"ל

אלא שעל סברה זו שהותר משום שאין דרך אחרת לאכול, יש להקשות, שהרי עדיין ניתן לחתוך את הפרי לרוחבו ולהוציא את התוך בכף. ואם נאמר שהעובדה שאין דרך לאכול כך כוחה יפה להתיר לבורר פסולת מתוך אוכל - אם כן יהיה מותר להוציא מעט פסולת מתוך אוכל, שהרי כך היא הדרך לאכול. ויעוין בשמירת שבת כהלכתה (פ"ג הערות לב ופד) בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל שהתקשה

בקושיה זו, והעלה אפשרות שכאשר הקליפה מכסה מכל צד ויש הכרח לחתוך, הותר גם לקלף. אולם לכאורה הדבר אינו מובן בסברה, וצ"ע.

ומלבד זאת יש להקשות על היתר הקילוף לאלתר עוד כמה שאלות. ראשית, לא ברור איזה גדר יש לקילוף. הרי לדעת האחרונים הנ"ל אין הוא נחשב אוכל מתוך פסולת, כמו שנימקו שיש לאסור במניח "דלא עדיף מאוכל מתוך פסולת", דהיינו שאין זה ממש אוכל מתוך פסולת, אלא שאינו עדיף עליו. וגם אין הוא נחשב פסולת מתוך אוכל, כמו שכתבו להדיא, וכמו שבאמת התירו באוכל לאלתר. ובראשונים לא מצאנו גדר מחודש מחוץ לשני אלו, דכל הראשונים בסוגיה דבורר דיברו רק על אוכל מתוך פסולת ופסולת מתוך אוכל, ולא נאמר בשום מקום שיש גדר נוסף שאינו זה ואינו זה. ומדברי האחרונים הנזכרים נראה שהבינו שקילוף נחשב ממש פסולת מתוך אוכל, אלא שהותר הדבר משום שאין דרך אחרת לאוכלו. וגם דבר זה קשה, דהיכן מצאנו שיש לפסולת מתוך אוכל היתר מחודש כזה כאשר לא ניתן לאכול בדרך אחרת, והרי הראשונים אמרו תמיד בסתמא שבפסולת מתוך אוכל חייב תמיד (ומיהו עיין לקמן בביאור דברי רבנו ירוחם).

שנית, גם הסברה בזה אינה מובנת: הרי ברור שאין שום היתר לברור בכלי דברים שלא ניתן לאוכלם אם לא יבררם בכלי. ולא עלה על דעתו של אף פוסק לומר שכיון שלא ניתן להשתמש בקמח בלי לנפותו בנפה וכברה, יהיה מותר לעשות זאת בנפה וכברה. וגם כאשר מדובר על כמות גדולה, שאין דרך (ובדרך כלל גם לא ניתן) לברור אותה בלי כלי, לא הותר בשום אופן לברור בכלי, אף אם הביריה תיעשה בשעת הסעודה על השולחן ואף אם האדם יהיה עשוי לאכול את הכמות הזו בעצמו בסעודה. ואין אנו מתחשבים בכך שלא ניתן לעשות זאת בלי לברור ממש, אלא אנו אוסרים את המעשה. ומדוע כאן הותר לברור בגלל השיקול שלא ניתן לעשות אחרת, וק"ו שלא מובן מדוע הותר הדבר כאשר זו הדרך לאוכלו.

שלישית, הסברה שכתב הביאור הלכה, "שאינו אלא לאכול התוך", אינה מובנת כלל, שהרי בכל ברירת פסולת מתוך אוכל הוא מעוניין לאכול את האוכל ולא לאכול את הפסולת.

ביאור העניין בפשיטות לפי ההבנה שקילוף הוא משום דש

אמנם נראה דבאמת אין שום איסור של בורר בקילוף קליפה מעל גבי התוך; דכמו שהתבאר בדברי הר"ח והרמב"ם וסיעתם הנ"ל, לא שייך מושג של ברירה בדבר שהוא כבר ברור ועומד בפני עצמו. והקליפה היא מבוררת ועומדת בנפרד

מהתוך הגנוז בה, ואין לקילוף שום קשר לברירת פסולת מתוך אוכל. וכל הראשונים שהזכיר הבית יוסף שאסרו לקילוף שומים ובצלים קטנים, לא אסרו את הדבר משום בורר אלא משום דש (וכמו שיתבאר ויוכח לקמן בסמוך); דכאשר רוצים לקלף שום (ובעיקר הדבר אמור לגבי שום יבש ולאחר שנחתך הקצה) יש ללחוץ על הקליפה החיצונית לכיוון צדה האחד, ועל ידי כך יוצאים שיני השום מצדה השני. וכאשר השום יבש דיו, ניתן להוציא על ידי לחיצה ודישה גם את השיניים עצמן מתוך הקליפה הדקה העוטפת אותן. והברירה האמורה שם אינה מתייחסת לשלב זה אלא לשלב מאוחר יותר, שבו כבר קיימת תערובת של קליפות ושומים הנוצרת מהדישה שנעשתה, והוא מוציא את השומים מתוך הקליפות המעורבות בהם (כאשר מקלפים בצורה זו, נוח יותר לברור כמה שומים בבת אחת, ורק לאחר מכן ליטול את השיניים מתוך הקליפות).

לפי זה אין היתר של "אין לו דרך אחרת"

וממילא יוצא שאין מקור להתיר לברור פסולת מתוך אוכל אף אם הוא בורר לאלתר ואין לו דרך אחרת. וממילא גם מובן מדוע הרמב"ם לא הזכיר את הירושלמי הנ"ל, דאין בו שום חידוש בדין בורר, דאין במלאכה זו גדר מחודש של קילוף. ופשט הבבלי (ביצה יג ע"ב) אכן מורה על כך שאין איסור בקילוף, וכמו שרצה לומר הבה"ל שם. ולפי זה יוצא שאין סתירה בין הבבלי לירושלמי בעניין זה.

כך מוכח להדיא בספר התרומה

והדבר מבואר להדיא בספר התרומה (סי' רכ), שהוא המקור הראשון לדברי הראשונים הנ"ל. הוא הביא את הירושלמי הנ"ל וכתב: "ועתה מנהג לאכול שמכי שקורין אשקלוני"ש בלעז⁴ או בצלים, וקולפין להן לאוכלן במלח בשבת מותר וכן מנהג. והא דקאמרינן בירושלמי כד מפרך ברישיה חייב משום דש, היינו כי רוצה לכרת שם (-נדצ"ל לכתשם) לעשות בהן איסורא אחרינא. אבל כי רוצה לאכול בלא איסור אחרי כן, שרי לקולפן לאוכלן מיד", עכ"ל. ומדבריו נראה שבקילוף אין איסור משום בורר, דאיסור זה לא הוזכר בדבריו כלל, והאיסור היחיד דאתינן עליה מחמתו הוא איסור דש. והיינו משום שגם בבצלצולים הקטנים הללו ניתן להגיע אל התוך רק על ידי לחיצה ודישה.

4. אלו הם בצלצולים קטנים שניתן לקחת כמה מהם במלוא היד (עיי' אוצר לעזי רש"י קידושין נב, 1373).

ביאור הירושלמי

ולדבריו נראה, דמה שנאמר בירושלמי דכד מבחר בקליפיתיה חייב משום בורר, הכוונה היא לברירת השומין מתוך הקליפות שכבר הופרדו קודם לכן על ידי הדישה; דמלילת ראשי השומים וקליפותיהם החיצוניות גורמת שהם יפרדו מהשומים עצמם. וע"י כך נוצרת תערובת של השומים עם ראשיהם וקליפותיהם, והברירה מיועדת להוציא את השומים מתוך התערובת. ואם כן אין לברירה הזו שום שייכות לקילוף.

וגם הלשון "מבחר בקלופיתא" מורה על כך, דמשמע שאין מדובר על קילוף אלא על בחירת השומים מהקליפות המעורבות בהם. ואם היה מדובר על קליפה הנבדלת ועומדת בפני עצמה - לא היתה שייכת בזה לשון בחירה. ואמנם המשמעות הרגילה של בחירה כוללת גם את ההכרעה מהו הדבר הרצוי מתוך התערובת, ובנידון דידן לא שייכת משמעות זו, שהרי ברור ופשוט שהוא מעוניין בשומים ולא בקליפות. אבל מצינו שהירושלמי משתמש בלשון "מבחר" גם כאשר ההכרעה היא ברורה והוא רק מיישם את ההכרעה הזו; דאיתא במקום אחר (סוכה פ"ג ה"ד): "ר' יסא כד סלק להכא חמתון מבחרין הדסה. אמר: למה בני מערבא מבחרין הדסה, ולא שמיע דאמר רבי סימון וכו' לא היא הדס ולא היא עץ עבות", ע"כ. והתם לא היה צורך בהכרעה מהו הדבר הרצוי, אלא היה צורך ליישם את ההכרעה הידועה מראש וליטול את סוג ההדס הידוע להם כרצוי. ועכ"פ ברור שאין הכוונה לקילוף, שבו לא שייכת בחירה כלל, ואין בכך אפילו יישום של בחירה כלשהי, דהדבר מבורר ועומד מצד עצמו ואין כאן אלא נטילה בלבד.

כן נראה בדברי הסמ"ג והסמ"ק

וגם הסמ"ג (לאוין סה מלאכת הלש), גרס כגרסת התרומה "דמבחר בקליפות". ולאחר שהביא את הירושלמי כתב: "ומההיא דירושלמי אין לאסור לקלוף שומים ובצלים לאכול לאלתר, דההוא דירושלמי לא מיירי בקולף לאכול לאלתר, ולכך אסור, וכמו שפירש רבינו חננאל למעלה", עכ"ל. וכמעט כלשון זו ממש כתב גם הסמ"ק (סי' רפב). וכפי שהתבאר לעיל, נראה מהלשון "דמבחר" שמדובר על ברירת השומים והבצלים מתוך הקליפות ולא על הקילוף עצמו. ובאמת בדבריהם אין רמז לכך שהאיסור לקלוף שלא לאלתר הוא מדין בורר. ואע"פ שהם מזכירים את פסק הר"ח בדין בורר, אין זה אלא משום שהראשונים למדו ממלאכת בורר את דין לאלתר גם במלאכות נוספות ובכללן מלאכת דש.

כן מבואר להדיא בדברי ההגהות מיימוניות

והדברים מבוארים להדיא גם בהגהות מיימוניות (פ"ח אות ה') וז"ל: "בירושלמי דכלל גדול, האי מאן דשחיק תומי חייב משום דש. פירש הר' משה מקוצי, היינו ששחקן עם קליפתו, שדומה לדש תבואה. אבל לקלוף שומין או בצלים לאכול לאלתר שרי, ע"כ", עכ"ל ההג"מ. ומבואר להדיא שכל האיסור הוא רק משום דש ולא אתינן עליה כלל משום בורר. וגם הגהתו היא על הלכה ז' שם, העוסקת במלאכת דש ולא במלאכת בורר. ואין לדחות ולומר שכוונת ההג"מ היא שאין הוא שוחק עם הקליפה אלא קולף, ומשום כך יש בכך חיוב של בורר ולא של דש, ולכן מותר לעשות כן לאלתר; שהרי בסמ"ג שלפנינו מבואר שהחילוק בין הירושלמי ובין המקרה של קילוף השומים הוא רק בכך שהנידון דהירושלמי לא מיירי בלאלתר ואילו הנידון דקילוף איירי בלאלתר. ואין הוא מזכיר כלל את השוני בצורת הקילוף כגורם לשינוי הדין.

גדרי הקילוף נלמדים מהשוואה לדרך דישת תבואה

ועל כרחק צ"ל בדברי ההגהות מיימוניות, שהקביעה "שדומה לדש תבואה" היא מעין קביעת הגמרא "נעשה כבורר לאוצר"; דקילוף השומים והבצלים לאכול לאלתר אינו מצריך ברירה, ואילו שחיקה עם הקליפה מחייבת בהכרח שהוא יצטרך לברור אחר כך את השומים, ואם כן אין זו דישה לאלתר. והעובדה שאין הוא קולף לאכול לאלתר, מחשיבה את השחיקה לדישת תבואה שהיא מלאכה. וההבדל אינו תלוי רק בעצם העובדה שכאן השימוש הוא לאלתר וכאן השימוש הוא לאחר זמן, אלא אין כאן דרך מלאכת דישה כלל. והיינו משום שצורת דישה של תבואה נעשית בכמויות גדולות יחסית, ואין דרך לדוש שיבולת שיבולת. ועל כרחק כדי לגמור את כל התבואה יש צורך לדוש את כולה יחד, ואחר כך לברור את כל הפסולת המצטברת מפעולת הדישה. ולעומת זאת כשהוא קולף בצל או שום לאוכלו לאלתר, הוא הרי קולף אחד אחד. ואין זו דרך מלאכת דישת תבואה, לא רק מצד השימוש בה נעשה לאלתר אלא גם מצד דרך המלאכה שנעשית באופן שונה; דכאן יש הכרח שתבוא אחר כך מלאכת בורר וכאן אין הכרח כזה. ומשום כך ההג"מ נוקט בתיבת "תבואה", דדישת תבואה היא הצורה המקורית והשלמה של מלאכת דש, כמו הבורר לאוצר.

מהבית יוסף אין ראיה שהברירה אינה מתייחסת לקילוף

והבית יוסף גרס כנראה בירושלמי "כד מבחר בקליפיתא"⁵. ומלשונו לפנינו נראה לכאורה שגם הוא הבין שאין מדובר על הקילוף, דעל דברי הירושלמי הנ"ל נאמר שם בפשיטות "פירוש שנוטל אותם מן הקליפות". והיינו כנ"ל, שהברירה אינה מתייחסת למעשה הקילוף עצמו, דאין שייכת בו ברירה כלל, אלא הברירה מתייחסת לנטילת השומים מתוך הקליפות. אך אליבא דאמת אין מכאן ראיה, משום שלשונות פירוש אלה אינן מופיעות בדפוסים הראשונים של הב"י, ונוספו מאוחר יותר. ואם כן מלשון הב"י גופו אין ראיה כיצד הוא עצמו פירש את הירושלמי.

שיבוש שנפל בספרי רבנו ירוחם

ואמנם בדפוסים שלפנינו כתוב בדברי רבנו ירוחם (נתיב יב ח"ה, עז ע"ג): "ומה שאסר בירושלמי להסיר מקליפתו חייב משום בורר, דוקא כדי לשוחקו" וכו'. אולם נראה ברור שזו הוספה מאוחרת שלא היתה במקור, דבציטוט שהביא הב"י הנ"ל בשם ר' ירוחם לא מופיעות תיבות אלו. והן גם נראות זרות מבחינת סגנון, דר' ירוחם כבר הזכיר בתחילת המשפט שהדבר נאסר בירושלמי, ואם כן תיבת "חייב" היא מיותרת. וגם מקורו של ר' ירוחם הוא בספר התרומה, כפי שציין במפורש, ובספר התרומה מבואר להדיא שהאיסור הוא משום דש ולא משום בורר וכנ"ל. וידוע שספר ר' ירוחם משובש מאד, וגם יש אי התאמות רבות בין כתב היד ובין הדפוסים. וכבר כתב הש"ך (ח"מ סי' לו סוס"ק טז): "דכבר נודע שס' רבנו ירוחם הוא מוחזק בטעויות", וכן כתב היד מלאכי (כללי שאר מחברים והמפרשים אות יח) בשמו ובשם הרבה פוסקים נוספים.

רבנו ירוחם חריג בכך שהוא מתיר לברור פסולת מאוכל כשכך נוח יותר

ומלבד זאת נראה, שבכל מקרה אין להוכיח מרבנו ירוחם להלכתא, כיון שהוא סובר שמותר לברור פסולת מתוך אוכל אם הדבר נוח יותר, וכגון שהפסולת

5. בדפוס ראשון של הב"י איתא "דמחבר" (והיינו "כד מחבר"), ובדפוסים מאוחרים יותר תוקן ל"כד מבחר". ובאמת נראה ש"כד מחבר" הוא שיבוש. ואמנם כבר בשו"ת הרשב"א איתא "מחבר", ואם כן יתכן שגם אם זהו שיבוש, הוא קדום לב"י. ובדפוסים הרגילים הגרסה היא "מתבר", וזהו ודאי שיבוש.

מועטה יותר. וכן כתב להדיא (שם עו ע"ד): "ואם האוכל מרובה מן הפסולת בטורח ובשיעור, כלומר שיש בו יותר אוכל מפסולת שהפסולת דבר מועט מן האוכל בשיעורו, וכמו כן יש טורח לברור האוכל מתוך הפסולת יותר מלברור הפסולת מתוך האוכל, כגון שהאוכל הוא ענין דק יותר מהפסולת - מותר אפילו לברור פסולת מתוך האוכל", עכ"ל. ומבואר מדבריו שגם כשאדם בורר פסולת מתוך אוכל, אין בכך איסור ברירה, אם נוח יותר לברור בדרך זו. ולפי זה אפשר להבין שקילוף יהיה מותר כיון שנוח יותר לברור כך, ובעצם אין דרך אחרת לברור אלא רק כך. ובאמת כך גם כתב הטור, אבל הדבר לא התקבל להלכה, והשו"ע והרמ"א (סי' שיט ס"ד) הסכימו לפסק הרמב"ם ושאר הראשונים שברירת פסולת מתוך אוכל אסורה תמיד. ואם כן, גם אם נפרש שרבנו ירוחם מבין שהאיסור הוא משום ברירה, אין אפשרות ללמוד ממנו להלכתא שיש היתר בברירה כל היכא שאין אפשרות לאכול אחרת; דרבנו ירוחם אזיל בזה לשיטתו שאפשר להתיר בכהאי גוונא בדין בורר. ויתכן שכך הבין גם רבנו פרץ שהובא לעיל בדברי רבנו ירוחם, שממנו ניתן גם כן להבין שהקילוף עצמו הוא משום בורר. ולשיטתם ההיתר הוא לא משום שאי אפשר לאכול אחרת, אלא משום שמעיקרא לא שייכת כאן מלאכת בורר, אלא אם כן יהיה ריבוי של טירחא ושיעור. ואולם אין דבריהם אליבא דהלכתא, ולכן אין ללמוד מדבריהם להתיר כלל.

ג

סתירה לכאורה בדברי המאירי

והמאירי (ביצה לד ע"א ד"ה מולגין) הביא את הירושלמי הנ"ל, וכתב: "וודאי לא נאמרה אלא להצניע, שאין אסור לאכול שום בשבת ולברור את קליפתו", עכ"ל. ומאידך גיסא הוא כתב (שבת קלד ע"א ד"ה אין מסניין) וז"ל: "ואין לפקפק בניקור הירך מטעם בורר, שכל שהוא מחתך בידו אינו נקרא בורר", עכ"ל. והמנוחת אהבה (פ"ז הע' 42) הביא את המאירי בביצה הנ"ל כתנא דמסייע לדעה שעקרונית שייך איסור בורר בקילוף⁶. אולם מאידך גיסא (שם הע' 39) הוא הבין את דברי המאירי בשבת שם, דהיינו משום שלא אמרינן ברירה בדבר שכבר מבורר ועומד בפני עצמו.

6. דמבואר בדבריו שאם אכן היה הקילוף כדי להצניע - היה בכך איסור, וכדיני בורר.

ולכאורה הדברים סותרים זה את זה. ואמנם הוא חילק (הע' 42) בין "פסולת ואוכל המונחים זה לצד זה ואינם מעורבים כלל" ובין "חלק הקליפה הדבוק באוכל ונחשב כמעורב עמו"; אולם חילוק זה אין כוחו יפה ליישב את הסתירה כביכול שיוצאת לפי הבנתו בדברי המאירי. והיינו משום שבנידון דניקור, החלב מעורב ומסובך טובא בבשר (ומשום כך נאלצים מנקרים יראי שמים להוציא כרבע מכלל הבשר כדי שלא להיכשל באיסור), ואעפ"כ אמר המאירי שאין הדבר נחשב כבורר. והבין המנו"א דהיינו משום שעכ"פ הפסולת קבועה במקומה ואין היא עשויה לשנות את מקומה בתערובת. ואם כן קל וחומר שלא יהיה איסור בורר בנידון דקליפת שום, שהפסולת עומדת בפני עצמה ואינה מסובכת בשום עצמו.

ביאור דברי המאירי בביצה

ואולם נראה שכוונת המאירי בביצה שם שונה מכפי שהבינו המנו"א. הוא אמנם הביא את הירושלמי שהזכירו הראשונים הנ"ל, אולם כבר התבאר שמדברי הירושלמי הללו אין שום ראיה שיש איסור בורר בקילוף. ובאמת המאירי גרס שם "כד מבחר בקליפתיה משום בורר", וכפי שהתבאר יש להבין גרסה זו במשמעות שהוא בוחר ונוטל את השומים מתוך הקליפות המעורבות בהם. ואמנם לאחר מכן הוא כתב: "וודאי לא נאמרה אלא להצניע, שאין אסור לאכול שום בשבת ולברור את קליפתו", ומשמע לכאורה שהוא מקלף את הקליפה מהשום, והדבר נחשב כברירה של פסולת מאוכל. אולם נראה שלא זו כוונתו; דלכאורה יש גם להקשות מדוע הוא מזכיר קודם את האכילה ורק אחר כך את הברירה, דהא הברירה אמורה להיות קודמת לאכילה. אלא ודאי כוונתו היא שהוא אוכל את השום מתוך תערובת השום והקליפות, וממילא הקליפות נבררות מאליהן. והוא בא לומר שהירושלמי לא בא לאסור את אכילת השום בשבת, אלא האיסור הוא רק כשעושה את הפעולות על מנת להצניע. אבל אכילה רגילה של שום מותרת כשהכל נעשה לאלתר, אע"פ שאכילה זו גורמת שתיווצר מאליה מציאות של ברירת הקליפות. ובר מן דין, נראה שהוא לא דק בשאלה מה יוצא ממה, דכל העניין הובא שם אגב אורחא לגמרי, וכוונתו היא רק לומר שאין איסור לגרום שהקליפה תיפרד מהשום.

ביאור דברי המאירי בשבת

ועוד נראה שגם כוונת המאירי בשבת שם שונה מכפי שהבינו המנו"א.

לדבריו צריך ביאור מדוע באמת חיתוך החלב והגידים אינו נחשב בורר, דלכאורה העובדה שהחלב אינו עשוי לשנות את מקומו בתערובת, אינה גורעת מאיכות הברור. ואדרבה, יש מקום לומר שאיכות הפעולה גדולה אף יותר, כיון שההפרדה בין הפסולת לאוכל אינה מתקיימת רק ביחס לנטילת הפסולת מהתערובת אלא גם ביחס להפרדה הפיזית מהחיבור הממשי שבין האוכל לפסולת. ודוחק לומר שהעובדה שהפסולת מחוברת לאוכל גורמת שהכל ייחשב כדבר אחד, ואין כאן ברירה של מין אחד ממין נפרד אחר; דנראה שהקביעה אם לפנינו דבר אחד או שני דברים תלויה ביחס האדם למרכיבים השונים של הדבר. ואם מבחינתו הם דברים נפרדים, שהרי הוא טורח לסלק את האחד וליטול את השני, אין סברה לראות את צירופם יחד כדבר אחד. והדבר מוכח מהא דמצינו שהנותן קיבה בתוך החלב על מנת לחבצו הוי תולדת בורר, משום שהוא מפריד את הקוס מן החלב, וכמבואר בגמרא (שבת צה ע"א) וברמב"ם (פ"ז ה"ו). והא התם החלב והקוס אינם מובדלים זה מזה, ורק על ידי פעולת הקיבה משתנה המבנה הפנימי של החלב והוא נקרש, ועל ידי כך נפרש ממנו הקוס. ומוכח מכך שאפילו כאשר לא ניתן להבחין בין המרכיבים השונים של התערובת שייך איסור בורר. ומכך יש ללמוד בקל וחומר שכאשר ניתן להבחין בין המרכיבים השונים, והוא מפריד ביניהם, יש בכך דין בורר.⁷

ועוד צריך ביאור מדוע המאירי הדגיש שהוא מחתך בידו. ולכאורה לפי המנו"א פרט זה אינו מעלה ואינו מוריד, והעיקר הוא שפעולת הברור כרוכה בחיתוך ולא בסילוק בעלמא של הפסולת מהתערובת. ועוד צריך ביאור מה הקשר בין הנידון של ניקור הירך ובין נידון סינון החרדל במסננת, שהוא הנידון של כל הקטע שם במאירי.

ונראה ברור שהמאירי מדבר שם על ניקור הירך ביום טוב. והיינו משום שדין סינון החרדל הוא ביום טוב דוקא, כמבואר להדיא בדבריו ובדברי שאר הראשונים שם. ועל כך המשיך המאירי לומר שאע"פ שהגמרא אוסרת לברור ביום טוב, אין לחשוש לניקור הירך משום בורר; דבניגוד לסינון חרדל שנעשה במסננת, ניקור הירך נעשה בידו, וביום טוב אסרו (מדרבנן) דוקא ברירה הנעשית בכלי המיועד לכך. והדבר מוכח גם מעצם העניין, שהרי מציאות של ניקור ירך תיתכן דוקא ביום טוב, שבו אפשר לשחוט ולנקר סמוך לשחיטה, וגם יש אפשרות לבשל או

7. והמנו"א עצמו בסמוך (הע' 41) לא קיבל את ההבנה הזו. ותמוה אפוא מדוע הוא אימץ סברה זו בהבנת דברי המאירי (הע' 39).

לצלול את הבשר לאחר הניקור. אבל בשבת אין אפשרות לשחוט וגם לא לבשל את הבשר שיוכשר לאחר הניקור. ולכן מובן מדוע המאירי מדגיש שהחיתוך נעשה בידו דוקא, דזו הסברה העיקרית להיתר, דבכך הדבר שונה ממשנת.

ויוצא אפוא שהמאירי באמת סבור שיש דין ברירה בכהאי גוונא, ובשבת ודאי שהיה בכך איסור דאורייתא, ככל בורר פסולת מתוך אוכל. ושאי הכא דאיירינן ביום טוב, ומלאכת ברירה הותרה מן התורה לצורך אוכל נפש. ואף על פי שלדעת המאירי מותר לקלוף בשבת, כפי שהתבאר לעיל בדעתו, שאני הכא שהפסולת מעורבת ומסובכת באוכל, והפרדת פסולת כזו מן האוכל היא ברירה מעליא וכנ"ל.

ביאור דברי הפוסקים בעניין ניקור בשר ביום טוב

והראב"ה (סי' תשל) כתב וז"ל: "וכתב רבינו זקיני (ראב"ן דף קע"א ע"א), הוא הדין דמותר לנקר בשר ביום טוב ואפילו שנשחט מערב יום טוב, ולא הוי כבורר פסולת מתוך אוכל, כיון דלא אפשר לאוכלו בענין אחר", עכ"ל. והובאו דבריו בהג"מ (הל' י"ט פ"ג אות ב'), וכן בתרומת הדשן (סי' פד) ובשו"ע (סי' תק ס"ו). והמג"א (שם סק"ב) כתב שהראב"ן (והראשונים שהביאו דבריו) סוברים שאין בכך משום בורר, דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, והוצרכו לטעם שאי אפשר בענין אחר משום שהיה ניתן לעשות את הדבר בערב יום טוב. והמנ"א (שם הע' 39) רצה לומר שהראב"ן וסיעתו הנ"ל סוברים כדעת התרומה וסיעתו שיש איסור בורר בקילוף, ואם כן הוא הדין גם בהפרדת חלב מן הבשר, ולכן הוצרכו לטעם שאי אפשר בענין אחר.

אולם כבר התבאר לעיל שאין מאן דאמר שיש איסור בורר בקילוף. ובכל זאת בנידון זה יש איסור גמור של בורר. ולא דמי לקילוף, וגם לא ניתן לומר דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי (כדברי המג"א), כיון שהחלב והגידיים מעורבים ומסובכים בבשר, והעובדה שיש צורך בחיתוך והפרדה ממשיים אינה גורעת כשלעצמה מאיכות פעולת הברירה. ונראה ברור שטעמו של הראב"ן הוא כטעמו של המאירי, ולכן אין קושי במה שהקשו תרוה"ד והמג"א שם, ואכמ"ל. ובאמת הטעם שאי אפשר בענין אחר בא ליישב מדוע הותר הדבר אע"פ שהיה ניתן לנקר מערב יום טוב (כשגם שחט מעי"ט).

חילוקים שונים בגדרי קילוף שנאמרו ליישב מנהג קילוף תפוחים וכדומה

והמגן אברהם הנ"ל (סי' שכא סק"ל) כתב שיש איסור לקלוף תפוחים, וכן כתבו רוב האחרונים בשמו. והמנוחת אהבה (סעיף יב) חילק בין קליפה המחוברת לאוכל, אבל הפרי אינו נדבק בה כשקולפים אותה (כגון קליפת שום או תפוז), ובין קליפה הדבוקה לפרי מאד, שכאשר קולפים אותה נקלף גם חלק מהפרי הדבוק בה. וטען שבקליפה מהסוג הראשון נחלקו הראשונים הנ"ל (התרומה וסיעתו כנגד הר"ח וסיעתו), ויש להחמיר בה ככל ספיקא דאורייתא. אבל בקליפה מהסוג השני כולי עלמא מודו שאין איסור, ומותר לבוררה אפילו לאחר זמן. וסברתו עמו, דהסיבה לאיסור בסוג הראשון היא "שהקליפה מחוברת באוכל ובמקום חיבורה היא כמעורבת עם חלק האוכל הדבוק בה". ולפי זה בפירות מהסוג השני אין דין ברירה, "שהרי החלק הדבוק בקליפה שנחשב כמעורב עמה, הוא מוציא עמה ואינו מפרידו מהקליפה, ושאר האוכל אינו נחשב כמעורב עם הקליפה", עכ"ל. ויעו"ש שהתבסס על סברת החזו"א בדעת הט"ז שתתבאר לקמן בע"ה (סי' ו' אות ו'). אולם לפי מה שיתבאר לקמן שם, נראה שאין מקום לסברה זו, ולו היה איסור בקילוף היה צריך לחייב גם בקליפה מסוג כזה. ובשביתת השבת (מלאכת הבורר, באר רחובות סוף אות כ') חילק באופן אחר, דבקליפות שאינן מחוברות היטב לפרי (כגון קליפת שום) סוברים חלק מהראשונים שיש איסור בורר, משום שיש מקום לראות את הקליפה והפרי כשני מינים שונים. אבל בקליפות המחוברות היטב בפרי (כגון קליפת תפוז) לא שייכת ברירה, כיון שהקליפה והפרי נחשבים כגוש אחד, ואין הדבר נחשב כתערובת. וכבר התבאר לעיל שלא ניתן לומר כך, ואי משום הא לא היה מקום לפטור בסוג כזה של קליפה.

מנהג העולם מיושב היטב לפי ההבנה שאיסור קילוף הוא מצד דש

ואולם כאמור לעיל, נראה שלא נחלקו הראשונים בקילוף, וכ"ע לא פליגי שאין איסור בורר בין בקליפה המחוברת היטב, ובין בקליפה שהאוכל נדבק בה כאשר קולפים אותה, ובין בקליפה שאינה מחוברת כל כך. ובכל סוגי הקליפות הללו אין איסור בורר. ואולם יש בכך איסור דש. ובכך יש חילוק מהותי בין סילוק הקליפה בדרך של דישה, והיינו שמפריד את התוך מהקליפה על ידי לחיצת הדבר ופירוקו ושברתו, ובין סילוק הקליפה בדרך של קילוף רגיל, שבכך אין לחשוש לא משום דש ולא משום בורר, ומותר לכתחילה ואפילו לצורך אחר זמן. ולקמן

יתבאר (סי' ה', אות ג' ואות ו') שלשיטת רש"י יש להסתפק שמא יש דישה אף בכה"ג, אם התוך בלוע בקליפה. ואף שיש להקל מצד ספק ספיקא, הבא לחוש לשיטתו ולאפשרות שאין צורך בהפעלת כוח בדישה, צריך לקלוף בננה וכדומה רק לאכילה לאלתר.